

NATALIA PAPROCKA

 <https://orcid.org/0000-0001-8178-8116>

natalia.paprocka@uwr.edu.pl

Uniwersytet Wrocławski

AGNIESZKA WANDEL

 <https://orcid.org/0000-0001-7248-6503>

agnieszka.wandel@uwr.edu.pl

Uniwersytet Wrocławski

EDUKACJA SEKSUALNA A PRZEKŁADY KSIĄŻEK DLA DZIECI I MŁODZIEŻY – IDEOLOGIE, SPECYFIKA, KONTROWERSJE

Abstract

Sex Education and Translations of Books for Children and Young People – Ideologies, Characteristics, Controversies

This article discusses sex education books for children and young people published in Poland in 1945–2018. After defining the ideological profile of 111 examined publications as conservative, moderately conservative, neutral, moderately liberal or liberal, the authors compare the whole set of books translated from other languages with the whole set of books by Polish authors, taking into account the date of publication and the age of the intended reader. The analysis shows that translations differ from texts written originally in Polish, because they promote other values. Polish books, especially those published before 1989, are usually neutral or moderately conservative, while translations mostly propagate moderately liberal or liberal ideologies. There is also a close correlation between those ideological categories and the age of the reader: books for the youngest audience are ideologically charged to the smallest degree, and the ideological content increases with the age of the reader. This seems to be related to the growing percentage of translations in the older age groups. Translations, which usually reflect the liberal ideology, fill a gap in Polish culture by complementing or replacing the conservative sex

education available at school and by encouraging Polish authors to write sex education books expressing similar views.

Keywords: translating for children and young people, book for children and young people, sex education, ideology

Słowa kluczowe: przekład dla dzieci i młodzieży, książka dla dzieci i młodzieży, edukacja seksualna, ideologia

Uwagi wstępne

Od końca lat 80. XX wieku, kiedy mit niewidocznego tłumacza i neutralnego przekładu został podważony (zob. np. Heydel 2009), badacze poświęcili wiele uwagi różnym aspektom relacji między przekładem i ideologią¹. Pojęcie ideologii Ian Mason zdefiniował jako „zbiór przekonań i wartości, które wpływają na indywidualny lub instytucjonalny pogląd na świat i pomagają w interpretacji wydarzeń, faktów i innych aspektów doświadczenia” (2010: 86). Podobnie rozumieją je inni przekładoznawcy, na przykład Marianne Lederer, która mówi o ideologii jako „konstelacji idei, wartości i przekonań wpływających lub mogących wpływać na zachowania poszczególnych jednostek i społeczności” (2016: 11). W takim ujęciu ideologia jest nierozzerwalnie związana z procesem tłumaczenia, pojmowanym zarówno wąsko (*translation act*), jak i szeroko (*translation event*, Toury 1995: 249), oraz z recepcją dzieła, ponieważ każda osoba zaangażowana w wybór utworu do tłumaczenia, a następnie w powstanie, rozpowszechnianie i odbiór przekładu ma własny światopogląd, przez pryzmat którego będzie podejmować decyzje i dokonywać interpretacji utworu.

W niniejszym studium w centrum uwagi znajdują się przekłady utworów silnie uwikłanych ideologicznie i funkcjonujących w kulturze, w której współistnieją różne systemy wartości. Książki dla dzieci i młodzieży poświęcone edukacji seksualnej – bo o nich będzie mowa – swój багаż ideologiczny zawdzięczają z jednej strony tematyce, a z drugiej specyficie odbiorcy, do którego są kierowane. Edukacja seksualna polega bowiem nie tylko na

¹ Zob. np. Hermans 1985; Bassnett, Lefevere 1990; Lefevere 1992; Venuti 1995; Tymoczko, Gentzler 2002; Tymoczko 2003. Relacjom między ideologią a przekładem poświęcono również osobne hasła w encyklopediach przekładoznawczych (np.: Fawcett 2004; Baumgarten 2011; Strowe 2013).

informowaniu o emocjonalnych, społecznych czy fizycznych aspektach seksualności, ale również na kształtowaniu pożądanych wzorców zachowań oraz propagowaniu norm obyczajowych, kulturowych lub religijnych (zob. np. Izdebski 2003: 977). Wiąże się to bezpośrednio ze światopoglądem zaangażowanych w proces edukacyjny dorosłych, którzy pragną wychowywać młode pokolenie zgodnie z wyznawanymi wartościami.

W Polsce to zaangażowanie uwidacznia się przede wszystkim w postawach wobec edukacji seksualnej realizowanej przez szkołę. Obecna w programach nauczania w różnym wymiarze i formach od 1969 roku², od samego początku budzi silne kontrowersje i prowokuje debaty, w które angażują się nie tylko seksuolodzy, lekarze i pedagodzy, ale także katecheci, etycy, dziennikarze czy politycy. Od lat ścierają się w tym zakresie dwie przeciwstawne opcje – laicka i katolicka (zob. np. Wejbert-Wąsiewicz, Pęczkowska 2009; Kościańska 2017: 364). Do przełomu w 1989 roku dominowała w szkolnej edukacji seksualnej opcja laicka, co wiązało się zarówno z oficjalną ideologią państwa, jak i z rozwojem polskiej szkoły seksuologii³, a od lat 90. XX wieku – pomimo sprzeciwu wielu środowisk – nastąpił zwrot w kierunku edukacji wyraźnie inspirowanej postawą katolicką.

Wyrazem walki, która nieustannie toczy się pomiędzy zwolennikami i przeciwnikami obu opcji, są spory o kształt polskiego podręcznika do edukacji seksualnej (Kościańska 2017: 6–10, 49–59). Pierwsza taka publikacja: *Przysposobienie do życia w rodzinie* (1987) Wiesława Sokoluka, Dagmary Andziak i Marii Trawińskiej, pod presją środowisk katolickich została wycofana ze szkół po zaledwie kilku miesiącach. Obiekcje krytyków wywołały zwłaszcza fragmenty poświęcone obcowaniu płciowemu, w tym dwie poglądowe ryciny ilustrujące pozycje seksualne, a także informacje na temat antykoncepcji. Tylko na chwilę dopuszczono do użytku szkolnego propagujące podobne podejście podręczniki uznanych seksuologów powstałe w pierwszej dekadzie po transformacji: *Nowoczesne wychowanie*

² Początkowo zagadnienia edukacji seksualnej realizowane były podczas biologii, języka polskiego oraz lekcji wychowawczych. Od 1973 roku treści te poruszane są jako oddzielny przedmiot: do 1981 jako „przysposobienie do życia w rodzinie socjalistycznej”, następnie w latach 1996–1999 jako „wiedza o życiu seksualnym człowieka”, a od 1999 roku do dzisiaj jako „wychowanie do życia w rodzinie”. Zob. np. Wejbert-Wąsiewicz, Pęczkowska 2009: 181–184.

³ Interdyscyplinarny i humanistyczny charakter zapoczątkowanej w 1962 roku przez Kazimierza Imielińskiego polskiej szkoły seksuologii podkreśla Kościańska (2017: 16–17). Zob. też: *Seksuologia staropolska i współczesna* 1996: 264–247.

seksualne (1996) Zbigniewa Lwa-Starowicza i Kazimierza Szczerby, *Kocha, lubi, szanuje* (1999) Andrzeja Jaczewskiego i Zbigniewa Izdebskiego oraz *Ja i Ty* (2000) Alicji Długołęckiej i Grażyny Tworkiewicz-Bienias. Od końca lat 90. ich miejsce zajęły książki: *Zanim wybierzesz* (1993, autorstwa trzech katolickich małżeństw: Magdaleny i Wiesława Grabowskich, Anny i Marka Niemyskich oraz Marioli i Piotra Wołochowiczów) oraz *Wędrując ku dorosłości* (1994, pod red. Teresy Król), bazujące na tradycji chrześcijańskiej i krytykowane przez środowiska liberalne oraz znaczną część pedagogów i seksuologów.

Cel i przedmiot badań

W zarysowanym powyżej kontekście nie dziwi, że obiektem kontrowersji stają się również poświęcone edukacji seksualnej książki dla dzieci i młodzieży, które należą do sektora tak zwanych lektur spontanicznych czy też – inaczej mówiąc – lektur czasu wolnego (Kondek 2010: 109, 114–119). W Polsce spektakularny wzrost ich liczby był związany przede wszystkim z masowym napływem tłumaczeń, który nastąpił po liberalizacji rynku wydawniczego i zniesieniu cenzury w latach 90. XX wieku. Przekłady te często były i są postrzegane jako odzwierciedlenie obcych kultur i ideologii, a ich treści odbierano jako sprzeczne z rodzimą tradycją i obyczajowością.

Celem niniejszego artykułu jest próba odpowiedzi na pytanie o ideologiczną specyfikę przekładów książek popularyzujących edukację seksualną wśród dzieci i młodzieży. Zastanowimy się zatem, czy ogół obecnych na polskim rynku przekładów różni się od ogółu polskich publikacji poświęconych tej tematyce z punktu widzenia promowanych wartości, a jeśli tak, to na czym polegają te różnice. Sprawdzimy również, czy istnieją korelacje między ideologicznym profilem poszczególnych książek a czasem ich publikacji oraz wiekiem odbiorców.

W badaniu bierzemy pod uwagę zarówno książki autorów polskich, jak i tłumaczenia, z wyłączeniem podręczników szkolnych. Ponieważ edukacja w tym zakresie ma krótką historię⁴, zasięg chronologiczny naszej analizy

⁴ Pierwszą lekcję z zakresu edukacji seksualnej w Polsce przeprowadził w 1904 roku Wacław Jezierski (Kościńska 2017: 11–12). Nieliczne książki dla dzieci i młodzieży poruszające kwestie edukacji seksualnej publikowano w Polsce już od początku XX wieku. Były to wyłącznie przekłady: w 1903 roku wydano tłumaczenie poradnika brytyjskiej sufrażystki Ellis Ethelmer *Zkąd się wziął twój braciszek* (Warszawa: G. Centerszwer), a rok później

ogranicza się do okresu po II wojnie światowej i obejmuje lata 1945–2018. Aby dotrzeć do wszystkich książek poświęconych tej tematyce i wydanych w Polsce w tym czasie, sprawdziliśmy najważniejsze katalogi biblioteczne⁵ i bibliografie (m.in. Łasiewicka *et al.* 1963; Boczar 2010), a także przejrzałyśmy zbiory wybranych bibliotek oraz strony internetowe niektórych księgarń, wydawnictw i portali aukcyjnych.

Kwalifikując książki do badania, zastosowałyśmy dwa główne kryteria. Po pierwsze, uwzględniliśmy te pozycje, których opisy katalogowe zawierały przynajmniej jeden z następujących terminów wyszukiwawczych: *seks*, *życie seksualne* lub *prokreacja*. Po drugie, przyjmując punkt widzenia czytelnika, który przy wyborze sugeruje się przede wszystkim obudową paratektową dzieła, włączyłyśmy do korpusu również te książki, na których okładce lub stronie tytułowej figurowało przynajmniej jedno z wyrażen (lub ich pochodnych): *seks* oraz *skąd się biorą dzieci*⁶. Brałyśmy pod uwagę tylko pierwsze wydania, włączając w to pierwsze wydania kolejnych tłumaczeń, oraz wydania gruntownie zmienione, ponieważ – naszym zdaniem – tylko takie edycje wskazują na zmiany tendencji wydawniczych i potrzeb czytelników.

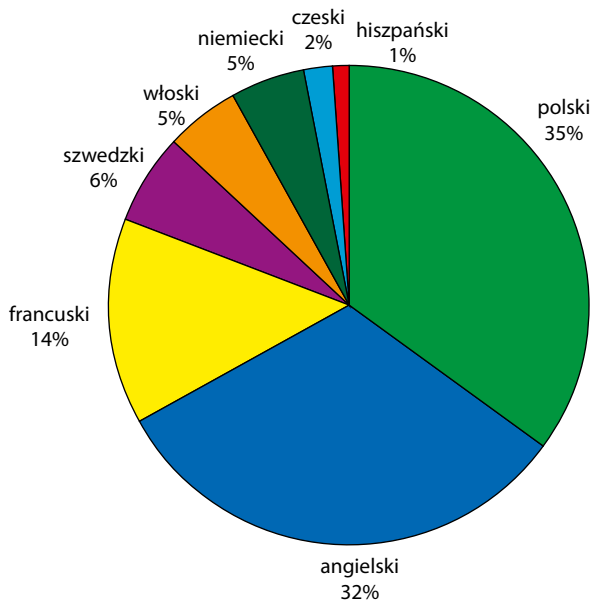
Odezwe do męskiej młodzieży: odczyt Aleksandra Herzena wypowiedziany w Lauzannie i Genewie (Warszawa: M. Arct). W okresie międzywojennym ukazało się kilka kolejnych przekładów, przede wszystkim z angielskiego, np. w 1925 roku *O czym każda dziewczynka wiedzieć powinna* Mary Wood-Allen i *O czym każdy chłopiec wiedzieć powinien* Sylwana Stalla (Łódź: Kompas), ale także z niemieckiego, np. wydana w 1928 roku książka Hardy'ego Schilgena *Ty i ona: młodemu ku rozwadze* (Kraków: Wydawnictwo Księży Jezuitów).

⁵ Były to: Katalog Biblioteki Narodowej, który gromadzi informacje o całej polskiej produkcji wydawniczej na podstawie egzemplarza obowiązkowego, oraz uzupełniająco, ze względu na problemy z egzekwowaniem prawa o egzemplarzu obowiązkowym i wynikające z tego braki w katalogu Biblioteki Narodowej, katalogi bibliotek, które gromadzą zasoby za pomocą zakupów, w tym przede wszystkim Dolnośląskiej Biblioteki Publicznej oraz Miejskiej Biblioteki Publicznej we Wrocławiu.

⁶ Zasadniczy trzon naszego zestawienia bibliograficznego stanowią książki popularnonaukowe (zwane obecnie częściej edukacyjnymi), ale zastosowanie powyższych kryteriów pozwoliło nam włączyć do badania część publikacji sytuujących się na styku książki edukacyjnej i literackiej, a nawet stricte literackich, np. *Horror! czyli skąd się biorą dzieci*, Grzegorza Kasdepkego (poz. 24) lub *Skąd się biorą dzieci* Marcina Brykczyńskiego (poz. 14). Pełne dane bibliograficzne przywoływanej w artykule literatury podmiotu można znaleźć w bibliografii.

Przekłady i książki polskie – ogólna charakterystyka

W okresie objętym badaniem ukazało się w Polsce 111 książek poświęconych edukacji seksualnej (zob. Aneks 1). Oryginały polskie stanowią nieco ponad jedną trzecią analizowanych publikacji (39 książek, 35%), tłumaczenia natomiast prawie dwie trzecie (72 książki, 65%). W pewnym uogólnieniu oznacza to, że polskie dzieci „książkową” wiedzę o seksualności czerpią głównie z przekładów. Wśród języków, z których tłumaczono książki o edukacji seksualnej, wyraźnie dominuje angielski (32%), na drugim miejscu plasuje się francuski (14%), obecne są również: szwedzki (6%), włoski i niemiecki (po 5%), oraz – marginalnie – czeski (2%) i hiszpański (1%).

Wykres 1. Książki z zakresu edukacji seksualnej opublikowane w Polsce w latach 1945–2018: udział książek polskich i przekładów z różnych języków

Źródło: opracowanie własne.

Pierwsze dwie powojenne książki dla dzieci i młodzieży dotyczące edukacji seksualnej ukazały się w 1957 roku: *Co chce wiedzieć każdy chłopiec?*

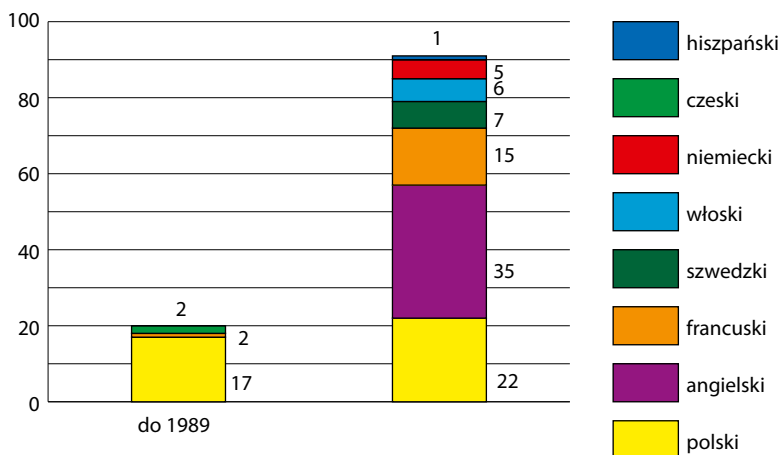
Janusza Łopuskiego (poz. 070 w Aneksie 1) i *O czym chcą wiedzieć dziewczęta?* Elżbiety Jackiewiczowej (poz. 052). Łącznie w całym okresie PRL wydano zaledwie 20 książek poświęconych tej tematyce, autorstwa przede wszystkim seksuologów: Andrzeja Jaczewskiego, Mikołaja Kozakiewicza, Jerzego Żmijewskiego i Wandy Kobyłeckiej. Ponad połowa z nich (11) wyszła spod pras jednego wydawcy – Państwowego Zakładu Wydawnictw Lekarskich. Publikacje te osiągały znaczną popularność, wydawano je na ogół w ogromnych nakładach (nawet po 100 tysięcy egzemplarzy), niektóre z nich doczekały się też licznych wznowień⁷.

W tym samym czasie wydano zaledwie trzy tłumaczenia: dwa z języka czeskiego [oba autorstwa Jiřiny Strmeňovej: *Czy przyniósł mnie bocian?* (1973, poz. 096) i *Na progę dojrzałości* (1987, poz. 097)] oraz jedno z francuskiego [Andrégo Arthusa *Wyjaśniamy dzieciom tajemnice życia* (1973, poz. 002)]. Publikacje te stanowiły pewną nowość w adresowanym zasadniczo do starszej młodzieży polskim repertuarze, ponieważ dwie z nich były przeznaczone dla dzieci młodszych.

Liberalizacja rynku książki w 1990 roku pociągnęła za sobą diametralne zmiany również w zakresie książek służących edukacji seksualnej. Przede wszystkim ich liczba zwiększyła się niemal pięciokrotnie (z 20 do 91), i to głównie za sprawą lawinowego napływu przekładów (69 książek, czyli 76% ogółu). W przeciwieństwie do okresu PRL książki do edukacji seksualnej zaczęto od 1990 roku wydawać w niewielkich nakładach, za to oferta tytułowa znacznie się poszerzyła. Wydawcy – już nie z branży medycznej, lecz związani raczej z sektorem literatury dla dzieci i młodzieży – zamiast proponować wznowienia, wprowadzali do oferty coraz to nowsze tytuły. Wśród polskich przekładów opublikowanych po 1990 roku dominują tłumaczenia z języka angielskiego i z innych języków krajów Europy Zachodniej.

Odmienny charakter produkcji wydawniczej przed przełomowym w historii polityczno-gospodarczej Polski rokiem 1989 i po nim ilustruje wykres 2.

⁷ Na przykład *O dziewczętach dla dziewcząt* (poz. 062) miało dziewięć wznowień, w tym pięć przed 1990 rokiem (w 1970, 1973, 1976, 1981, 1987, 1991, 2003, 2006, 2008). Zob. Kościńska 2017: 16.

Wykres 2. Książki z zakresu edukacji seksualnej opublikowane w Polsce w latach 1945–2018: liczba publikacji polskich i tłumaczeń z różnych języków – z podziałem na okres przed rokiem 1989 i po nim

Źródło: opracowanie własne.

Ideologie w książkach do edukacji seksualnej

Chcąc odpowiedzieć na pytanie o ideologiczną specyfikę tłumaczonych książek popularyzujących edukację seksualną wśród dzieci i młodzieży, określiliśmy w pierwszej kolejności „ideologiczny profil” każdej z badanych publikacji, aby móc następnie porównać ogół przekładów z ogółem książek polskich autorów. Z punktu widzenia promowanych wartości różnice dotyczą przede wszystkim pojmowania roli seksu i seksualności w życiu człowieka. Odmienność ta uwidacznia się szczególnie w podejściu do takich kwestii jak inicjacja seksualna, masturbacja, antykoncepcja, aborcja i homoseksualizm, a także w doborze odnoszącego się do sfery seksualności słownictwa – medycznego, potocznego, żartobliwego czy wulgarnego. Uwzględniając te kryteria, podzieliłyśmy książki na: (a) konserwatywne, (b) umiarkowanie konserwatywne, (c) neutralne, (d) umiarkowanie liberalne oraz (e) liberalne⁸.

⁸ Przymiotnik „liberalny” obecny jest w kontekście edukacji seksualnej w dyskursie publicznym i piśmiennictwie fachowym. Por. Cackowska 2011; Wejbert-Wąsiewicz, Pęcz-

(a) W książkach konserwatywnych podejście do życia seksualnego jest wyraźnie determinowane normami religijnymi (głównie katolickimi). Celem współżycia – zdaniem ich autorów – są prokreacja i pielęgnacja miłości małżeńskiej, dlatego istotne jest zachowanie „dziewictwa przed ślubem i wierności po ślubie” (poz. 106, s. 57). Masturbacja i antykoncepcja (zwłaszcza sztuczna) są prezentowane jako szkodliwe dla zdrowia, aborcja nie jest dopuszczalna w żadnej sytuacji, a „uleganie skłonnościom homoseksualnym jest sprzeciwianiem się Bogu” (poz. 069, s. 73), „raną serca”, którą w niektórych przypadkach można wyleczyć (poz. 060, s. 180).

(b) Książki umiarkowanie konserwatywne kładą silny nacisk na sprawy uczuciowości, dlatego seks prezentowany jest w nich jako źródło przyjemności, ale wyłącznie w połączeniu z miłością. Wyraźnie promowane są postawy prorodzinne oraz pozytywny stosunek do takich wartości jak dojrzałość uczuciowa, małżeństwo, rodzina. Autorzy unikają za to kwestii uznawanych za tabu (masturbacja, odmienne orientacje seksualne, antykoncepcja, aborcja) lub sygnalizują je pozornie bez otwartej krytyki, lecz w sposób pozwalający wyczuć dezaprobatę („Nie wyolbrzymiając skutków onanizmu, nie szukając w nim przyczyny bezpłodności, trzeba powiedzieć, że mądrze robią te dziewczęta, które go unikają”; poz. 066, s. 123).

(c) Autorzy książek neutralnych skupiają się na bezstronnym przedstawieniu zagadnień medycznych związanych z dojrzewaniem, różnicami anatomicznymi, poczęciem oraz przebiegiem ciąży. Marginalizują kwestie światopoglądowe, rzadko lub w ogóle nie podejmują problematyki współżycia, antykoncepcji i masturbacji. Odmienne orientacje seksualne przedstawiają jako zjawisko wprawdzie istniejące, ale abstrakcyjne i odległe, niedotyczące z pewnością młodego czytelnika. Taka strategia – celowe przemilczanie określonych zagadnień – stosowana jest najczęściej ze względu na wiek czytelnika lub normy obyczajowe.

(d) W książkach umiarkowanie liberalnych przedstawia się na równi kwestie związane z życiem seksualnym i emocjonalnym. Autorzy wskazują na płynącą z seksu przyjemność, tym większą, o ile towarzyszą mu uczucia. Podkreślają wartości takie jak miłość i rodzina, nie przywiązują natomiast większej wagi do dziewictwa, chociaż zazwyczaj zalecają, by nie spieszyć się z rozpoczęciem współżycia. Omawiają różne metody antykoncepcji, zarówno sztucznej, jak i naturalnej. Masturbacja postrzegana jest jako

pozytywna praktyka służąca rozwojowi seksualności. Odmiennie orientacje seksualne są akceptowane, ponieważ „miłość dwojga ludzi, którzy kochają inaczej, trzeba po prostu uszanować” (poz. 033, s. 60).

(e) Autorzy książek liberalnych koncentrują się na fizjologicznej stronie seksualności i technikach współżycia, nie wchodząc w dywagacje związane z życiem emocjonalnym. Seks prezentowany jest jako źródło czystej przyjemności. Masturbacja jest przez nich postrzegana jako „największa ze wszystkich miłości” (poz. 046, s. 47), dlatego warto, aby czytelnik dowiedział się o niej „jeszcze więcej” (poz. 019, okładka). Za jedyną metodę antykoncepcji gwarantującą właściwe zabezpieczenie przed niechcianą ciążą uważana jest antykoncepcja sztuczna. Autorzy poświęcają sporo miejsca różnym orientacjom seksualnym. Tematu dziewictwa właściwie się nie podejmuje, chyba że w kontekście zanegowania jego wartości, tak jak robi to jeden z autorów:

Czasami mówi się o utracie dziewictwa. Ja jednak tego tak nie nazywam, bo nie uważam, że w czasie seksu coś się traci. Wręcz odwrotnie, człowiek zdobywa doświadczenie i ma możliwość spotkania z innym człowiekiem (poz. 019, s. 139).

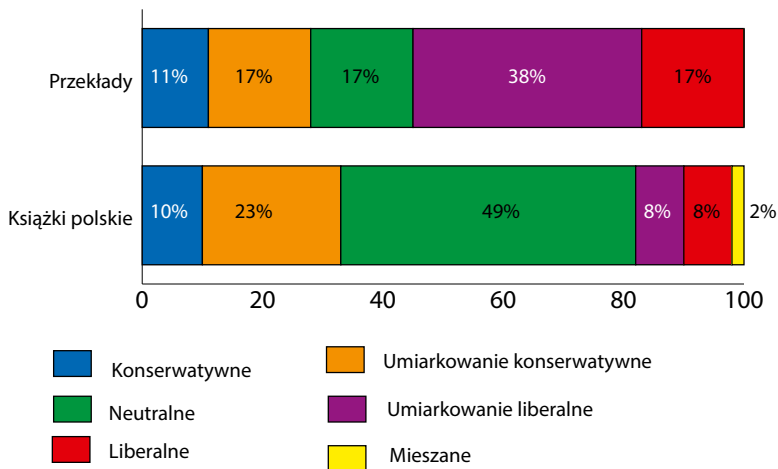
Ideologiczna specyfika przekładów a czas publikacji

Porównanie ogółu książek polskich z ogółem przekładów pozwala stwierdzić, że w obu tych grupach reprezentowane są wszystkie wyodrębnione kategorie ideologiczne, jednak w znacząco różnych proporcjach. Podczas gdy niemal połowa (49%) polskich książek pozostaje neutralna, zdecydowana większość przekładów (83%) otwarcie prezentuje różnorodne wartości i poglądy, najczęściej liberalne (55%), rzadziej konserwatywne (28%) (por. wykres 3)⁹.

Dominujące na rynku sprzed 1989 roku książki polskie koncentrują się niemal wyłącznie na medycznych aspektach dojrzewania i seksualności człowieka (różnicach pomiędzy kobietą a mężczyzną, prokreacji, ciąży itp.), a informacje dotyczące życia seksualnego lub antykoncepcji pojawiają się w nich tylko wyjątkowo. Twórcy polskiej seksuologii „nie żartują, nie straszą,

⁹ Ponieważ jedna z książek (poz. 027) przedstawia wybrane aspekty życia seksualnego z dwóch perspektyw, konserwatywnej i liberalnej, na wykresach 3–5 została ona oznaczona jako mieszana.

posługują się językiem aż nazbyt naukowym, a do tego świeckim i laickim” (Kościańska 2017: 31)¹⁰. Ich odpowiedzi na pytania czytelników są zazwyczaj zachowawcze, wręcz wymijające. Jednak równie neutralne lub umiarkowanie konserwatywne są nieliczne tłumaczenia opublikowane w tym okresie.

Wykres 3. Książki z zakresu edukacji seksualnej opublikowane w Polsce w latach 1945–2018: kategorie ideologiczne książek polskich i przekładów (w odsetkach)

Źródło: opracowanie własne.

Ideologiczny rozdźwięk między przekładami a książkami polskimi uwiadacza się dopiero po 1989 roku (por. wykres 4). W obu tych grupach obok pozycji neutralnych pojawiają się wówczas książki o wyraźniejszym zabarwieniu ideologicznym. O życiu seksualnym mówi się w nich wprost, a ich celem jest nie tylko przekazanie wiedzy merytorycznej, ale także – a czasem przede wszystkim – kreowanie pożądaných postaw wobec seksualności i życia płciowego.

O ile jednak polscy autorzy oprócz książek neutralnych proponują do końca pierwszej dekady XXI wieku wyłącznie publikacje o profilu umiarkowanie i silnie konserwatywnym, o tyle przekłady już od chwili przełomu prezentują pełną gamę wyodrębnionych kategorii ideologicznych. Począwszy od lat 90.

¹⁰ Tę wypowiedź na temat jednego z podręczników szkolnych można odnieść do większości ówczesnych książek z zakresu edukacji seksualnej.

XX wieku, szczególnie chętnie publikowane są tłumaczenia o charakterze liberalnym, podczas gdy na pierwsze książki polskich autorów o takim profilu przyjdzie czytelnikom poczekać jeszcze dwadzieścia lat.

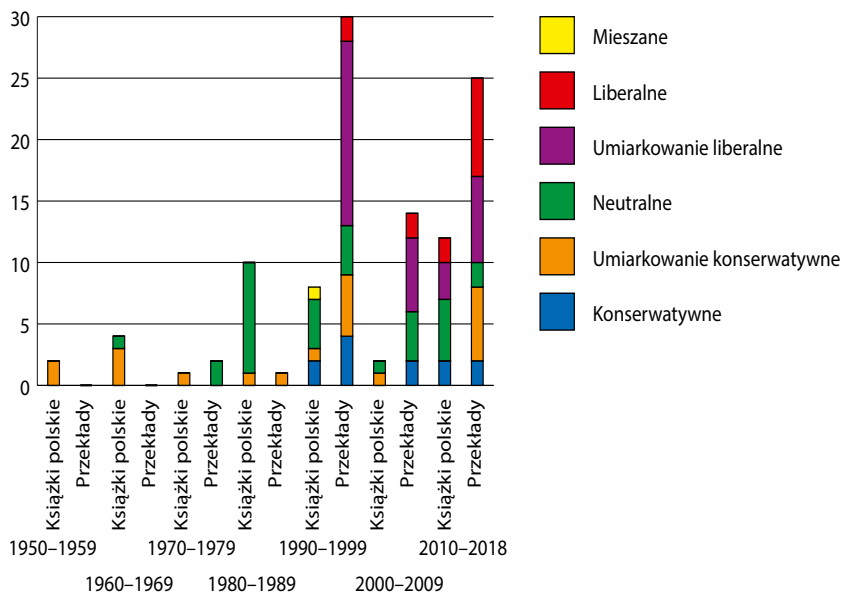
Wśród licznych przekładów o zabarwieniu umiarkowanie liberalnym wymienić można wydane w Polsce w latach 90. XX wieku publikacje z lat 70., należące do klasyki tego gatunku. Są to m.in. tłumaczona z francuskiego *Encyklopedia wychowania seksualnego* (poz. 098, 099, 100) czy szwedzki komiks *Per, Ida & Minimum*, który doczekał się dwóch polskich tłumaczeń: *Nie wierzymy w bociany* (poz. 034) oraz *Piotruś, Kasia i maleństwo* (poz. 035). Publikacje tego typu nie promują skrajnych poglądów, ale dzięki otwartości w informowaniu młodego czytelnika o rozmaitych aspektach seksualności oraz praktycznemu nastawieniu różnią się zasadniczo od neutralnej lub umiarkowanie konserwatywnej produkcji polskiej.

Jeszcze bardziej odmienne są tłumaczone publikacje stricte liberalne. Choć pojawiły się w Polsce już w latach 90. XX wieku, to większość z nich wydano dopiero na przełomie pierwszej i drugiej dekady XXI wieku. Należą do nich m.in. tłumaczony z francuskiego *Przewodnik dla seksolatków* (poz. 110), przełożone ze szwedzkiego *Wielka księga siusiaków* i *Wielka księga cipiek* (poz. 047 i 048), *Seks i miłość* oraz *Miłość i seks* (poz. 019 i 057), a także z angielskiego *Seks. Nieocenzurowany przewodnik po twoim ciele, seksualności i bezpieczeństwie* (poz. 046). Książki te wyróżniają się nieskrępowanym podejściem do seksu oraz promowaniem postaw wolnościowych, a nawet hedonistycznych, co sygnalizują już tytuły wybrane przez polskich wydawców. Liberalny przekaz nierzadko wzmacniają humorystyczne, a nawet sprośne ilustracje i potoczne, czasem wręcz wulgarne słownictwo (np. *brandzlowanie*, poz. 047; *robić loda*, poz. 019), a niekiedy również prowokacyjne odniesienia do religii. W książkach z tego nurtu sporo uwagi poświęca się mniejszościom seksualnym, a jedna z nich, *Tęczowa książeczka* (poz. 025), skierowana jest do „młodych osób LGBTQIA”.

Systematyczne ukazywanie się na polskim rynku przekładów o zabarwieniu liberalnym przygotowało – jak się zdaje – grunt pod pierwsze polskie książki o takim charakterze, które pojawiły się w ofercie wydawców dopiero w drugiej dekadzie XXI wieku. Dla młodzieży przeznaczono publikacje o mocniejszym nasyceniu ideologicznym (*100% mnie, czyli książka o miłości, seksie i zagłuszaczach*, poz. 063; *#sexed: rozmowy Anji Rubik o dojrzewaniu, miłości i seksie*, poz. 088), natomiast dla czytelników młodszych książki umiarkowanie liberalne (*Zwykła książka o tym, skąd się biorą dzieci...*, poz. 029; *Skąd się (nie) biorą dzieci?*, poz. 064). Publikacje

te, wyrosłe częściowo z tradycji polskiej szkoły seksuologii, utrzymane są zasadniczo w poważniejszym od przekładów tonie.

Wśród mniej licznych przekładów nacechowanych światopoglądem konserwatywnym wymienić można na przykład tłumaczoną z angielskiego i publikowaną przez Pax w latach 90. serię „Wychowanie Seksualne w Rodzinie Chrześcijańskiej” (poz. 010, 041, 042, 049). Znacznie mocniejszy ładunek ideologiczny mają tłumaczenia książek dwóch księży katolickich: z włoskiego *Odpowiedzi na pytania o miłość i uczucia* (poz. 030) oraz z francuskiego *Życie na maksa* (poz. 016). Obie książki – zgodnie z doktryną Kościoła katolickiego – bronią wartości dziewictwa przed ślubem („Czystość to anachronizm? Nie: to awangarda!”; poz. 016, s. 51), przeciwstawiają się antykoncepcji (która postrzegana jest jako „świadome odarcie aktu małżeńskiego z jego naturalnego otwarcia na życie”; poz. 030, s. 161), a osobom homoseksualnym, „które są wezwane do czystości” (poz. 030, s. 188), odmawiają prawa do życia seksualnego.

Wykres 4. Książki z zakresu edukacji seksualnej opublikowane w Polsce w latach 1945–2018: kategorie ideologiczne książek polskich i przekładów w poszczególnych dekadach (w liczbach bezwzględnych)

Źródło: opracowanie własne.

Wyraźny jest też związek pomiędzy językiem tłumaczenia, wydawcą przekładu a rodzajem promowanej ideologii. Przekłady z języków angielskiego i francuskiego reprezentują zazwyczaj wszystkie kategorie ideologiczne, najczęściej jednak umiarkowanie liberalną, tłumaczenia z języka szwedzkiego są wyłącznie liberalne lub umiarkowanie liberalne, a z włoskiego – na ogół konserwatywne lub umiarkowanie konserwatywne.

Przekłady książek należących do ideologicznego centrum (neutralnych i umiarkowanie liberalnych) publikują duże wydawnictwa, zazwyczaj specjalizujące się w literaturze dla dzieci i młodzieży (Nasza Księgarnia, Wydawnictwo Olesiejuk, W.A.B. i in.). Przekłady publikacji liberalnych proponuje wydawnictwo Czarna Owca, a umiarkowanie konserwatywnych i konserwatywnych – oficyny katolickie: Vocatio, Pax, Jedność i WAM (Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy).

Ideologiczna specyfika przekładów a wiek odbiorcy

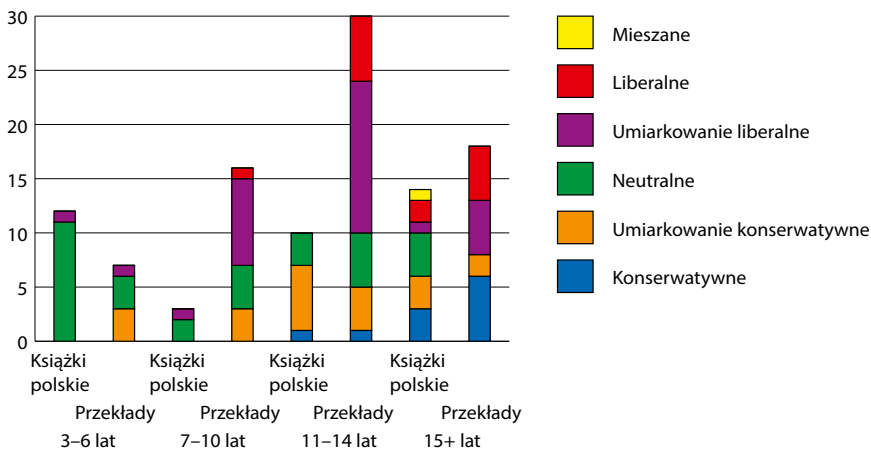
Analiza zebranego materiału pokazuje również, że istnieje ścisła korelacja pomiędzy reprezentowanymi kategoriami ideologicznymi a wiekiem odbiorcy¹¹. Książki adresowane do najmłodszych odbiorców prezentują najmniejszy stopień nasycenia ideologicznego, który rośnie wraz z wiekiem czytelnika. Zjawisko to wiąże się również ze zwiększającym się udziałem przekładów w następujących po sobie grupach wiekowych (por. wykres 5)¹².

Grupa publikacji adresowanych do najmłodszych, jedyna, w której dominują książki polskie, charakteryzuje się również najwyższą liczbą książek neutralnych ideologicznie (11) oraz brakiem książek skrajnie liberalnych lub konserwatywnych. Wynika to przede wszystkim z wąskiego zestawu

¹¹ Określając wiek czytelnika, opieraliśmy się przede wszystkim na informacjach dostępnych w paratekstach analizowanych dokumentów lub katalogach wydawców. W sytuacjach wątpliwych ocenialiśmy wiek adresata na podstawie analizy treści i opracowania graficznego dzieła. Wyróżniłyśmy cztery poziomy czytelnicze zgodne z kolejnymi etapami rozwoju psychospołecznego dziecka oraz polskim systemem edukacyjnym: (I) wczesne dzieciństwo (3–6 lat, okres przedszkolny, lektura niesamodzielna), (II) dzieciństwo (7–10 lat, okres wczesnoszkolny, początki samodzielnej lektury), (III) preadolescencja (11–14 lat, ostatnie cztery klasy szkoły podstawowej lub – przed reformą systemu edukacji w 2018 roku – okres gimnazjalny, lektura samodzielna) oraz (IV) młodzież i młodzi dorośli (15+, szkoła ponadpodstawowa).

¹² Z tego badania wykluczona została poz. 060, adresowana jednocześnie do czterech grup wiekowych.

prezentowanych zagadnień odpowiadających na naturalne zainteresowanie małego dziecka, ograniczających się do podstaw wiedzy o seksualności człowieka (różnice między kobietą a mężczyzną, biologiczne aspekty zapłodnienia, ciąży i porodu). Tematyka ta znajduje odzwierciedlenie w tytułach, w których najczęściej eksponuje się pytanie „Skąd się biorą dzieci?”.

Wykres 5. Książki z zakresu edukacji seksualnej opublikowane w Polsce w latach 1945–2018: kategorie ideologiczne książek polskich i przekładów według wieku czytelnika (w liczbach bezwzględnych)

Źródło: opracowanie własne.

Już w tym przedziale wiekowym zarysowują się jednak różnice pomiędzy ogółem książek polskich i obcych. Podczas gdy zdecydowana większość publikacji polskich pozostaje neutralna (11 na 12), w ponad połowie książek tłumaczonych (4 na 7) widać silniejsze nasycenie ideologią, zwłaszcza konserwatywną.

Wraz z wiekiem czytelników i rosnącym udziałem przekładów w kolejnych przedziałach wiekowych pogłębiają się dysproporcje pomiędzy liczbą książek neutralnych światopoglądowo i zaangażowanych. W grupie publikacji dla czytelników w wieku od 7 do 10 lat odsetek książek neutralnych wynosi 32%, a w grupie publikacji dla nastolatków w wieku od 11 do 14 lat już tylko 20%. W tej drugiej grupie pojawiają się także publikacje o mocniejszym wydźwięku ideologicznym, przede wszystkim liberalne,

m.in. tłumaczone z języka szwedzkiego książki *Wielka księga siusiaków* (poz. 047), *Wielka księga cipek* (poz. 048) i *Mala książka o miłości* (poz. 093) oraz tłumaczona z niemieckiego *Odpowiedz mi!* (poz. 038). Przekłady te nie mają żadnych odpowiedników wśród książek polskich, posługują się zupełnie innymi formami wyrazu i poruszają tematy, które w polskich książkach dla czytelników w tym wieku należą do sfery tabu (punkt G, wielkość penisa, przyjemność płynąca z masturbacji, pozytywny stosunek do związków homoseksualnych i in.).

Polaryzacja poglądów w książkach z zakresu edukacji seksualnej osiąga apogeum w grupie publikacji przeznaczonych dla starszej młodzieży (od około 15 lat). Znalazły się tu zaledwie cztery książki neutralne, wszystkie napisane przez autorów polskich. Pozostałe publikacje, w tym wszystkie przekłady, reprezentują określoną ideologię, a ponad połowa z nich (52%) promuje skrajne – liberalne lub konserwatywne – podejście do seksualności. Ponieważ rolą tych książek jest kształtowanie świadomej postawy wobec seksualności oraz udzielanie praktycznych wskazówek i porad, szczególnie istotne są w nich pytania o życie płciowe, moment jego rozpoczęcia i techniki seksualne. Rekomendacje autorów są w tej materii bardzo różne w zależności od światopoglądu, począwszy od całkowitego zakazu życia seksualnego przed zawarciem związku małżeńskiego aż po pełną akceptację różnorodnych praktyk seksualnych. Zapowiedź tego typu treści zawarta jest już w tytułach, w których słowo „seks” ma funkcjonować jak magnes przyciągający uwagę. Dotyczy to tytułów zarówno książek liberalnych (np. *Miłość i seks*, poz. 057; *Seks i miłość*, poz. 019), jak i konserwatywnych (np. *Seks i te rzeczy*, poz. 069; *Integracja seksualna*, poz. 004).

Ponieważ przekłady sytuują się dużo bliżej obu ideologicznych skrajności, stają się często przedmiotem polemik, przede wszystkim w prasie i internecie (na portalach i blogach oraz w mediach społecznościowych¹³), ale także w literaturze fachowej, głównie pedagogicznej i bibliologicznej (zob.

¹³ Zob. np.: P.Reiter, *Wielka księga siusiaków*, „Gazeta Wyborcza. Duży Format”, 4.10.2009, http://wyborcza.pl/duzyformat/1,127290,7099159,_Wielka_ksiega_siusiakow_.html (dostęp: 20.06.2019); M. Moryń, *Kocham, nie czytam bzdur*, „Fronda”, nr 64, 2012, <http://www.fronda.pl/a/kocham-nie-czytam-bzdur,22074.html> (dostęp: 20.06.2019); I. Galińska, *Dziecko, seks i standardy*, „Niedziela”, 18.03.2013, <https://www.deon.pl/inteligentne-zycie/wychowanie-dziecka/art,567,dziecko-seks-i-standardy.html> (dostęp: 20.06.2019); J. Parafianowicz, *Kontrowersje wokół książki Życie na maksa. Poradnik uczuciowo-seksualny i równość płci*, „Rzeczpospolita”, 13.10.2018, <https://www.rp.pl/Dobra-osobiste/310139993-Kontrowersje-wokol-ksiazki-Zycie-na-maksa-Poradnik-uczuciowo-seksualny-i-rownosc-płci-komentuje-Joanna-Parafianowicz.html> (dostęp: 20.06.2019).

np. Cackowska 2010, 2011, 2016; Gajownik 2012; Bajorek 2013; Kucharska 2016). Najwięcej kontrowersji wzbudzają książki o charakterze liberalnym, ale niektóre pozycje konserwatywne również wywołują znaczny oddźwięk w debacie publicznej (więcej zob. Paprocka, Wandel, w przygotowaniu).

Podsumowanie

Jak zauważa Maria Tymoczko (2003: 27), tłumaczenia często stanowią swoiste alibi przy wprowadzaniu odmienności: nowych, innych od istniejących w kulturze docelowej rodzajów i form literackich, nowej poetyki lub problematyki [zob. np. Even-Zohar 1978 (2009); Lefevere 1985)], ale także nowych wartości, przekonań i wierzeń. Przekłady mogą zatem wypełniać lukę, która istnieje w kulturze docelowej, i tym samym efektywnie wpływać na jej dalszy rozwój [zob. np. Even-Zohar 1978 (2009)].

Kulturotwórcza, aktywna rola przekładów widoczna jest również w naszym badaniu ideologicznej specyfiki tłumaczonych książek popularyzujących edukację seksualną wśród dzieci i młodzieży. Przekłady te – jako ogół – wyraźnie różnią się od publikacji rodzimych, ponieważ promują inne wartości. Książki polskie, zwłaszcza opublikowane przed 1989 rokiem, są dość jednorodne: zazwyczaj neutralne, co przejawia się przyjmowaniem medycznego punktu widzenia, albo umiarkowanie konserwatywne, zgodne z tradycyjną moralnością lub oficjalnym stanowiskiem Kościoła katolickiego. Przekłady natomiast zazwyczaj propagują różne światopoglądy – czasami konserwatywne, ale najczęściej liberalne, a stopień ich nasycenia ideologią rośnie wraz z wiekiem czytelnika, by osiągnąć apogeum w ostatnim przedziale wiekowym.

Wydaje się, że napływ znacznej liczby książek o charakterze liberalnym na polski rynek po 1989 roku ma dwojakie konsekwencje. Po pierwsze, publikacje te stanowią przeciwwagę dla osadzonych w etyce katolickiej podręczników wykorzystywanych w oficjalnej edukacji szkolnej od końca lat 90. Ich import można zatem interpretować jako motywowany odczuwaną przez niektórych Polaków potrzebą zaoferowania dzieciom książek zgodnych z własnym światopoglądem. Z tego punktu widzenia tłumaczenia te wypełniają pewną lukę w polskiej kulturze, uzupełniając lub zastępując edukację seksualną, która odbywa się w szkołach. Po drugie, systematyczne pojawianie się tłumaczonych książek liberalnych pociągnęło za sobą powstanie pierwszych liberalnych książek polskich autorów. Odwołując

się do terminologii zaproponowanej przez Itamara Evena-Zohara (1997), stwierdzić można, że „import” ten przekształcił się w „transfer”, ponieważ stał się integralną częścią repertuaru docelowego.

Bibliografia

- Bajorek A. 2013. „*Skąd się biorą dzieci?*” *Małe studium edukacji seksualnej we współczesnej literaturze dla najmłodszych*, „Guliwer” 1, s. 27–34.
- Bassnett S., Lefevere A. (eds.). 1990. *Translation, History and Culture*, London: Pinter.
- Baumgarten S. 2011. *Ideology and translation*, w: Y. Gambier, L. van Doorslaer (eds.), *Handbook of Translation Studies*, vol. 3, Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins, s. 59–65.
- Boczar E. 2010. *Bibliografia literatury dla dzieci i młodzieży. Wiek XIX. Literatura polska i przekłady*, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Cackowska M. 2010. *Polityczne konstruowanie dziecięcej wyobraźni – czyli jaka może być edukacja seksualna w książkach obrazkowych dla dzieci*, „Ryms” 9, s. 2–7.
- 2011. *Książka obrazkowa o edukacji seksualnej dla dzieci jako medium kulturowe i polityczne*, „Forum Oświatowe” 2 (45), s. 93–110.
- 2016. *Tu zaszła zmiana...: o genderowych odśłonach książek dla dzieci w Polsce ostatniej dekady*, w: I. Chmura-Rutkowska et al. (red.), *Gender w podręcznikach: projekt badawczy, raport*, t. 1, *O projekcie, metodologia badań, wprowadzenie teoretyczne*, Warszawa: Fundacja Feminoteka, s. 211–224.
- Even-Zohar I., 1978. *The Position of Translated Literature within the Literary Polysystem*, w: J. Holmes, J. Lambert, R. van den Broeck (eds.), *Literature and Translation. New Perspectives in Literary Studies*, Leuven: Acco, s. 117–127. Polski przekład: I. Even-Zohar. 2009. *Miejsce literatury tłumaczonej w polisystemie literackim*, przeł. M. Heydel, w: M. Heydel, P. Bukowski (red.), *Współczesne teorie przekładu. Antologia*, Kraków: Znak, s. 197–203.
- 1997. *The Making of Culture Repertoire and the Role of Transfer*, „Target” 9 (2), s. 355–363.
- Fawcett P. 2004. *Ideology and Translation*, w: M. Baker (eds.), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, Shanghai: Shanghai Foreign Language Education Press, s. 106–111.
- Gajownik S. 2012. *O szkodliwości książek trywialnych*, w: K. Heska-Kwaśniewicz, S. Gajownik (red.), *Młody odbiorca w kręgu lektur pożytecznych i szkodliwych*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, s. 155–166.
- Hermans T. 1985. *The Manipulation of Literature: Studies in Literary Translation*, London: Croom Helm.
- Heydel M. 2009. *Zwrot kulturowy w badaniach nad przekładem*, „Teksty Drugie” 6, s. 21–33.

- Izdebski Z. 2003. *Edukacja seksualna*, w: E. Różycka (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 1, Warszawa: Żak, s. 977.
- Kondek S. A. 2010. *Zagadnienia wydawnicze i księgarskie. Skrypt*, Warszawa: Wydawnictwo SBP.
- Kościńska A. 2017. *Zobaczyć łosia. Historia polskiej edukacji seksualnej od pierwszej lekcji do internetu*, Wołowiec: Czarne.
- Kucharska B. 2016. *Edukacja seksualna dzieci w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym – rozważania w kontekście najnowszej literatury dla najmłodszych czytelników*, „Scientific Bulletin of Chełm – Section of Pedagogy” 1, s. 59–74.
- Lederer M. 2016. *Préface*, w: A. Guillaume (dir.), *Idéologie et traductologie*, Paris: L’Harmattan, s. 11–15.
- Lefevere A. 1985. „Why Waste Our Time on Rewrites?” *The Trouble with Interpretation and the Role of Rewriting in an Alternative Paradigm*, w: T. Hermans (ed.), *The Manipulation of Literature: Studies in Literary Translation*, London: Croom Helm, s. 215–243.
- 1992. *Translation, Rewriting, and the Manipulation of Literary Fame*, New York–London: Routledge.
- Łasiewicka A. (red.), F. Neubert et al. (oprac.). 1963. *Bibliografia literatury dla dzieci 1945–1960*, t. 1–2, Warszawa: SBP.
- Mason I. 2010. *Discourse, Ideology, and Translation*, w: M. Baker (ed.), *Critical Readings in Translation Studies*, London–New York: Routledge, s. 83–95.
- Paprocka N., A. Wandel. W przygot. *La vulgarisation du savoir sur la sexualité dans les livres de jeunesse en Pologne: traductions, idéologies et controverses*, w: E. Monti, M. Della Casa, T. Musinova (eds.), *Traduire la littérature grand public et la vulgarisation*, Paris: Orizons.
- Seksuologia staropolska i współczesna*. 1996. w: Z. Cendrowski, M. Trawińska (red.), *Popularny słownik wychowania prorodzinnego i seksualnego*, Warszawa: Promo-Lider, s. 247.
- Strowe A. 2013. *Power and Translation*, w: Y. Gambier, L. van Doorslaer (eds.), *Handbook of Translation Studies*, vol. 4, Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins, s. 134–141.
- Toury G. 1995. *Descriptive Translation Studies and Beyond*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Tymoczko M., Gentzler E. 2002. *Translation and Power*, Amherst–Boston: University of Massachusetts Press.
- Tymoczko M. 2003. *Translation, Ideology, and Creativity*, „Linguistica Antwerpiensia: New Series – Themes in Translation Studies” 2, s. 27–45.
- Venuti L. 1995. *The Translators Invisibility. A History of Translation*, London–New York: Routledge.
- Wejbert-Wąsiewicz E., Pęczkowska E. 2009. *Problemy edukacji seksualnej w Polsce*, „Przegląd Socjologiczny” 3, s. 181–184.

Aneks 1. Wykaz książek dla dzieci i młodzieży popularyzujących edukację seksualną wydanych w Polsce w latach 1945–2018 z uwzględnieniem języka oryginału, wieku czytelnika i profilu ideologicznego (w układzie alfabetycznym według nazwiska autora)

Objaśnienie skrótów użytych w tabeli:

wiek czytelnika:

I – wczesne dzieciństwo (3–6 lat, okres przedszkolny, lektura niesamodzielna)

II – dzieciństwo (7–10 lat, okres wczesnoszkolny, początki samodzielnej lektury)

III – preadolescencja (11–14 lat, ostatnie klasy szkoły podstawowej / okres gimnazjalny, lektura samodzielna)

IV – młodzież i młodzi dorośli (15+, szkoła ponadpodstawowa)

profil ideologiczny:

K – konserwatywny

UK – umiarkowanie konserwatywny

N – neutralny

UL – umiarkowanie liberalny

L – liberalny

Szarym kolorem wyróżniono opisy publikacji cytowanych w tekście.

Poz.	Opis	Język oryginału	Wiek czytelnika	Profil ideologiczny
001	Amiot K.-M., É. Della-Malva. 2016. <i>Powiedz mi, skąd się biorą dzieci</i> , przeł. A. Kocot, Poznań: Św. Wojciech Dom Medialny	fr.	I	UK
002	Arthus A. 1973. <i>Wyjaśniamy dzieciom tajemnice życia</i> , z pomocą Y. Arthus, przeł. M. Brzeska, Warszawa: PZWL	fr.	I	N
003	Ashton J. 2011. <i>Ściągawka z dojrzewania. Co chciałabyś wiedzieć o swoim ciele, ale wstydziłeś się zapytać</i> , przeł. A. Łabanowska, Warszawa: Świat Książki	ang.	IV	UL
004	Augustyn J. 1993. <i>Integracja seksualna. Przewodnik w poznawaniu i kształtowaniu własnej seksualności</i> , Kraków: WAM		IV	K
005	Barillé A. 1998. <i>Rozmnażanie</i> , red. K. Łukawski, G. Niedzieska, przeł. A. Antczak, Warszawa: De Agostini	fr.	II	N
006	Barillé A. 2007. <i>Nowe życie. Rozwój płodu</i> , przeł. D. Wierzbowicz, Warszawa: Hippocampus	fr.	II	N

007	Barillé A. 2007. <i>Początki życia. Płciowość</i> , przeł. M. Modzelewska, Warszawa: Hippocampus	fr.	II	N
008	Barsotti E. 2014. <i>Jak przyszedłszy na świat?</i> , przeł. K. Zawanowska, Ożarów Mazowiecki: Wydawnictwo Olesiejuk	ang.	I	N
009	Beaupré J. 1967. <i>Dziewczęce sprawy. Książka dla dziewcząt</i> , Warszawa: Towarzystwo Świadomego Macierzyństwa: PZWL		III	UK
010	Bimler R. 1993. <i>Seks i twoje nowe „ja”</i> . Dla dzieci od 11 do 14 lat i dla rodziców, il. Martiz Communications Company, przeł. M. Szafrąńska-Brandt, Warszawa: Pax	ang.	III	UK
011	Böhm M. 2010. <i>Tylko dla dziewcząt. Bez tajemnic o stawianiu się kobietą</i> , il. H.-J. Feldhaus, przeł. A. Janiszewska, Brema: MAK	niem.	III	L
012	Brooks F. 2015. <i>O dojrzewaniu dla dziewczyn</i> , il. K. Lovell, przeł. K. Wężyk, Ożarów Mazowiecki: Olesiejuk	ang.	III	UL
013	Brooks F., Frith A. 2015. <i>O dojrzewaniu dla chłopaków</i> , il. K. Sutton, przeł. K. Wężyk, Ożarów Mazowiecki: Olesiejuk	ang.	III	UL
014	Brykczyński M. 2004. <i>Skąd się biorą dzieci?</i> , il. P. Pawlak, Warszawa: Nasza Księgarnia		I	N
015	Burns J. 1992. <i>Poskramianie hormonów. Prosto z mostu o miłości i seksie dla współczesnej młodzieży</i> , przeł. i red. R. Jankowski, Lublin: Pojednanie – Nowa Nadzieja	ang.	IV	K
016	Casterman J.-B. 2007. <i>Życie na maksa. Poradnik uczuciowo-seksualny</i> , brak nazwiska tłumacza, Kraków: Wydawnictwo M	fr.	IV	K
017	Celmer Z. 1996. <i>Jak być dorosłym. Poradnik dla nastolatków</i> , Warszawa: Medium		IV	UK

Poz.	Opis	Język oryginalny	Wiek czytelnika	Profil ideologiczny
018	Celmer Z. 1996. <i>O co pytają nastolatki</i> , Warszawa: Hachette Livre Polska		IV	UK
019	Chavez Perez I. 2012. <i>Seks i miłość. Nowoczesny poradnik dla chłopaków</i> , przeł. P. Urbanik, Warszawa: Czarna Owca	szw.	IV	L
020	Cieślak A. 2017. <i>Świńska książeczka o tym, skąd się biorą prosiaczki</i> , Kraków: Bona		I	N
021	Cole B. 2004. <i>Mama zniosła jajko!</i> , przeł. H. Baltyn, Warszawa: Nasza Księgarnia	ang.	I	UL
022	Costantino E. 2011. <i>Mamo, tato! Nie wierzę już w bociana. Od 7 do 11 lat</i> , il. C. Raiconi, przeł. Z. Pająk, Kielce: Jedność	wł.	II	UK
023	Costantino E. 2012. <i>Mamo, tato! Skąd się biorą dzieci? Od 3 do 6 lat</i> , il. C. Raiconi, przeł. Z. Pająk, Kielce: Jedność	wł.	I	UK
024	Costantino E. 2012. <i>Mamo, tato! Staję się kobietą, staję się mężczyzną. Od 12 do 16 lat</i> , il. C. Raiconi, przeł. Z. Pająk, Kielce: Jedność	wł.	III	UK
025	Dawson J. 2016. <i>Tęczowa książeczka. Poradnik dla nastolatków</i> , il. S. Gerrell, przeł. D. Dymińska, Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej	ang.	IV	L
026	Daynes K. 2017. <i>Skąd się biorą dzieci?</i> , il. C. Pym, przeł. A. Bańkowska-Lach, Ożarów Mazowiecki: Wydawnictwo Olesiejuk	ang.	I	N
027	Dębek T. 1998. <i>Ściaga z seksu. Dla rodziców, katechetów, wychowawców i dla Ciebie</i> , il. T. Bajer, Wrocław: W Kolorach Tęczy		IV	L/K ^a)
028	Diano P. 2010. <i>Skąd się biorą dzieci? Komiks</i> , przeł. J. Partyka, Kraków: eSPe	wł.	III	K

029	Długolecka A. 2012. <i>Zwykła książka o tym, skąd się biorą dzieci...</i> , rys. A. Pietrzak, Warszawa: Czarna Owieczka		II	UL
030	Doldi M. 2005. <i>Odpowiedzi na pytania o miłość i uczucia</i> , przeł. E. Łukaszyk, Kraków: WAM	wł.	IV	K
031	Dumont V. 1999. <i>Pytania o miłość. 5–8 lat</i> , il. Rosy [pseud.], przeł. H. Zbonikowska, Warszawa: Bellona	fr.	I/II ^{b)}	UL
032	Dumont V., Montagnat S. 1999. <i>Pytania o miłość. 11–14 lat</i> , il. R. Slocombe, S. Bloch, R. Barborini, przeł. H. Zbonikowska, Warszawa: Bellona	fr.	III	UL
033	Dumont V., Montagnat S. 1999. <i>Pytania o miłość. 8–11</i> , il. D. i C. Millet, przeł. H. Zbonikowska, Warszawa: Bellona	fr.	II	UL
034	Fagerström G., Hansson G. 1991. <i>Nie wierzymy w bociany. Opowieść o życiu rodzinnym</i> , przeł. M. Kallin, Białystok: Reklamowo-Wydawnicza Agencja Dziennikarzy AG	szw.	II	UL
035	Fagerström G., Hansson G. 1993. <i>Piotruś, Kasia i małeństwo. Rodzina Kujawskich oczekuje dzidziusia</i> , przeł. P. Olszewski, J. Olszewski, Gdynia: Uraeus	szw. ^{c)}	II	UL
036	Frankel A. 2015. <i>Książka pełna miłości, czyli jak Michalek przyszedł na świat</i> , Warszawa: Nisza	pol./hebr. ^{d)}	I	N
037	Frith A. 2007. <i>Dojrzewanie. O czym chłopcy muszą wiedzieć?</i> , il. A. Larkum, rys. N. Francis, oprac. S. Meredith, przeł. S. Kruś, Warszawa: Delta	ang.	III	UL
038	Gathen K. von der, A. Kuhl. 2018. <i>Opowiedz mi! Dzieci pytają o intymne sprawy</i> , przeł. A. Magdziarz, Warszawa: Dwie Siostry	niem.	III	L
039	Giommi R., <i>Jestem chłopcem</i> , il. C. Gobbo, przeł. M. Pieńkos, Warszawa: Rea	wł.	II	UL

Poz.	Opis	Język oryginalny	Wiek czytelnika	Profil ideologiczny
040	Goldman J. 1999. <i>Seks. Co, jak, dlaczego. Przewodnik dla nastolatków</i> , przeł. M. Osowiecki, Warszawa: Prószyński i S-ka	ang.	IV	UL
041	Graver J. 1994. <i>Jak się zmieniasz. Dla dzieci od 8 do 11 lat i dla rodziców</i> , il. Martiz Communications Company, przeł. B. Nowakowska, Warszawa: Pax	ang.	II	UK
042	Greene C. 1993. <i>Dlaczego chłopcy i dziewczynki różnią się od siebie. Dla dzieci od 3 do 5 lat i dla rodziców</i> , il. Martiz Communications Company, przeł. I. Szydłowska-Bielniak, Warszawa: Pax	ang.	I	UK
043	Greenwood E., A. Cox. 2014. <i>100% mnie. Dorastanie. Jak, dlaczego i kiedy?</i> , przeł. M. Madaliński, Warszawa: Burda Publishing Polska	ang.	III	UL
044	Grodzki A., A. Wiłkomirska. 1992. <i>Tabu. Nie tylko o seksie, czyli rozmowy z nastolatkami na tematy</i> , Warszawa: Inwest druk		IV	N
045	Harris R.H. 1995. <i>To zupełnie normalne, czyli Seks bez tajemnic</i> , il. M. Emberley, przeł. M. Hesko-Kołodzińska, Warszawa: Panda	ang.	III	UL
046	Hasler N. 2011. <i>Seks. Nieocenzurowany przewodnik po twoim ciele, seksualności i bezpieczeństwie</i> , przeł. E. Ressel, Poznań: Publicat	ang.	IV	L
047	Höjer D., G. Kvarnström. 2009. <i>Wielka księga siusiaków</i> , przeł. H. Thylwe, Warszawa: Czarna Owca	szw.	III	L
048	Höjer D., G. Kvarnström. 2010. <i>Wielka księga cipek</i> , przeł. E. Jaszczuk, Warszawa: Czarna Owca	szw.	III	L
049	Hummel R. 1993. <i>Skąd się biorą dzieci? Dla dzieci od 6 do 8 lat i dla rodziców</i> , il. Martiz Communications Company, przeł. I. Szydłowska-Bielniak, Warszawa: Pax	ang.	II	UK

050	Huszcz M. 1990. <i>Skąd się biorą dzieci?</i> , il. W. Orlińska, Warszawa: Alfa		I	N
051	Huszcz M. 1993. <i>Jak powstaje życie?</i> , il. A. Nowak, Warszawa: Ostoja		II	N
052	Jackiewiczowa E. 1957. <i>O czym chcą wiedzieć dziewczęta?</i> , Warszawa: PZWL		III	UK
053	Jaczewski A. 1986. <i>Książka dla chłopców</i> , Warszawa: PZWL		III	N ^{e)}
054	Jaczewski A. 1986. <i>O chłopcach dla chłopców</i> , il. P. Sroczyńska, Warszawa: PZWL.		III	N ^{e)}
055	Jaczewski A., J. Żmijewski. 1964. <i>Między nami mężczyznami. O sprawach związanych z dorastaniem</i> , proj. okł i przerywn. B. Butenko, Warszawa: PZWL		IV	UK
056	Jaczewski A., Izdebski Z. 1992. <i>Ja i ty. Pierwszy raz – tajemnice inicjacji seksualnej</i> , Warszawa: PCK, Oficyna Wydawnicza		IV	N
057	Janouch K. 2012. <i>Miłość i seks. Bezpruderyjny poradnik dla dziewczyn</i> , przeł. D. Górecka, Warszawa: Czarna Owca	szw.	IV	L
058	Jessen Ch. 2014. <i>Przewodnik po dorastaniu</i> , il. D. Semple, przeł. M. Heskó-Kołodzińska, Warszawa: Burda Publishing Polska	ang.	III	UL
059	Johnson G., S. Shellenberger. 1997. <i>Abecadło miłości. Tylko dla nastolatków</i> , przeł. Z. Kościuk, Warszawa: Vocatio	ang.	IV	K
060	Joyeux H. 2011. <i>Szkola życia i miłości. Dzieci i młodzież pytają, rodzice odpowiadają. Cztery rozmowy o ekologii seksualnej</i> , przeł. D. Śliwa, Lublin: Wydawnictwo Archidiecezji Lubelskiej Gaudium	fr.	I–IV ^{o)}	K
061	Kaspepke G. 2010. <i>Horror! czyli skąd się biorą dzieci</i> , il. M. Piwowarski, Warszawa: Nasza Księgarnia		I	N

Poz.	Opis	Język oryginalny	Wiek czytelnika	Profil ideologiczny
062	Kobyłecka W., A. Jacewski. 1967. <i>O dziewczętach dla dziewcząt</i> , Warszawa: PZWL		III	UK
063	Kotoro B.-B., W. Sokoluk, I. Fornalik. 2013. <i>100% mnie, czyli książka o miłości, seksie i zagłuszaczach. Niezbędnik młodego człowieka</i> , il. Ł. Jagielski, Warszawa: Czarna Owca		IV	L
064	Kotoro B.-B., W. Sokoluk. 2014. <i>Skąd się (nie) biorą dzieci? czyli dwa w jednym. Opowieści dla Przedszkolaka i Małego Żaka oraz instruktarz w pigułce dla Dorosłych</i> , il. Ł. Jagielski, Chorzów: Advert		I	UL
065	Kozakiewicz M. 1966. <i>Zanim przekroczysz próg</i> , Warszawa: PZWL		IV	UK
066	Kozakiewicz M. 1970. <i>Zanim staniecie się kobietami</i> , Warszawa: PZWL		III	UK
067	Kozakiewicz M. 1984. <i>Gdy miłość dojrzeje</i> , Warszawa: Alfa		IV	UK
068	Kuczyński M. 1986. <i>Skąd się biorą dzieci</i> , il. M. Gawryś, Warszawa: Nasza Księgarnia		I	N
069	Lawson M, Skipp D. 1991. <i>Seks i te rzeczy</i> , przeł. I. Szydłowska-Beleniak, Warszawa: Pelikan	ang.	IV	K
070	Łopuski J. 1957. <i>Co chce wiedzieć każdy chłopiec?</i> , Warszawa: PZWL		III	UK
071	Madaras L. 1994. <i>Co się dzieje z moim ciałem. Książka dla dziewcząt</i> , przeł. G. Bogucka-Róziewicz, T. Róziewicz, Warszawa: W.A.B.	ang.	III	N
072	Madaras L. <i>Co się dzieje z moim ciałem. Książka dla chłopców</i> , przeł. M. Nagórska, Warszawa: W.A.B.	ang.	III	N
073	Madaras L., Madaras A. 2002. <i>Co się dzieje z moim ciałem. Książka dla chłopców i rodziców</i> , przeł. H. Janowska, Warszawa: W.A.B.	ang.	III	N

074	Madaras L., Madaras A. 2002. <i>Co się dzieje z moim ciałem. Książka dla dziewcząt i rodziców</i> , przeł. H. Janowska, Warszawa: W.A.B.	ang.	III	N
075	Madueño C. 2007. <i>ABC dojrzewania. Poradnik dla nastolatków</i> , przeł. M. Grygierowska-Augustynowicz, Janki k. Warszawy: Agencja Wydawnicza Jerzy Mostowski	hiszp.	III	UL
076	Mayle P. 1992. <i>Skąd się wzięłem? Prawda o twoim życiu – bez bzdur, ale z ilustracjami</i> , il. A. Robins, oprac. graf. P. Walter, przeł. R. Ziobro, Wrocław: Krajowa Agencja Wydawnicza	ang.	II	UL
077	McDowell J., Jones B. 1994. <i>Jak postępować ze starymi, czyli krótki kurs brawurowego nastolatka</i> , przeł. K. Wojciechowski, Warszawa: Vocatio	ang.	IV	K
078	Meredith S. 1997. <i>Dojrzewanie. Poradnik dla dziewcząt i chłopców</i> , przeł. J. Stępień, Warszawa: Warszawski Dom Wydawniczy	ang.	III	UL
079	Meredith S. 2007. <i>Dojrzewanie. O czym dziewczynki muszą wiedzieć?</i> , rys. i il. N. Leschnikoff, przeł. S. Kruś, Warszawa: Delta	ang.	III	UL
080	Meredith S. 2011. <i>Dojrzewanie. Poradnik dla nastolatek i nastolatków</i> , il. S. Stitt i in., przeł. P. Zarawska, Poznań: Publicat	ang.	III	UL
081	Olejarczyk J. 2016. <i>O dziewczynkach i chłopcach dla chłopców i dziewczynek</i> , il. M. Urbaniak, Rzeszów: Dreams Lidia Miś-Nowak		I	N
082	Pajązkowska E., Ponińska K. 1986. <i>Nie wiercie w bociany</i> , il. E. Lutczyń, Katowice: Krajowa Agencja Wydawnicza		I	N
083	Pighin G. 1995. <i>Skąd się bierze dziecko w brzuchu mamy? Książka uświadamiająca dla dzieci do czytania samodzielnego i z rodzicami</i> , il. A. Dorobek, przeł. E. Górczak, Poznań: GMP	niem.	II	UL

Poz.	Opis	Język oryginalny	Wiek czytelnika	Profil ideologiczny
084	Prunty M. 1999. <i>Chłopcy. Instrukcja obsługi i użytkownika</i> , il. A. Everitt, przeł. A. Matyjaszkiewicz, Warszawa: RTW	ang.	III	N
085	Romero J. (właśc. nazw. P. Pękala). 1995. <i>Chłopak i dziewczyna, czyli radości i smutki nastolatków</i> , Wrocław: Astrum (kolejne wydanie pod tytułem: <i>Nastolatki – chłopak i dziewczyna</i>)		IV	K
086	Rouyer D.A. 2011. <i>Mała encyklopedia miłości</i> , il. M. Dupuy-Sauze, aut. ed. pol. A. Minkowski, przeł. A. Michałowska, Wrocław: Siedmioróg	fr.	III	UK
087	Rouyer D.A. 2013. <i>Encyklopedia nastolatki</i> , aut. ed. pol. A. Minkowski, Wrocław: Siedmioróg	fr.	III	UK
088	Rubik A. 2018. <i>#sexed. Rozmowy Anji Rubik o dojrzewaniu, miłości i seksie</i> , zdj. Z. Krajewska. Warszawa: W.A.B. – Foksal		IV	L
089	Schwabenthan S., V. Weigert. 1994. <i>Dziewczeta. Poradnik dla nastolatek</i> , przeł. M.I. Lipińska, Wrocław: Meritum	niem.	III	L
090	Sokoluk W. 1986. <i>Mamo i tato, opowiedzcie mi skąd się wzięłam?</i> , il. Z. Bobrowski, Warszawa: Zarząd Główny Ligi Kobiet Polskich – RSW „Prasa, Książka, Ruch”		I	N
091	Sokoluk W. 1986. <i>Stają się dorosły</i> , il. i oprac. graf. Z. Bobrowski, Warszawa: Krajowe Wydawnictwo Czasopism		III	N
092	Sokoluk W. 1987. <i>Czy to już teraz?</i> , oprac. graf. Z. Bobrowski, zdj. P. Barącz, Warszawa: Zarząd Główny Ligi Kobiet Polskich – RSW „Prasa, Książka, Ruch”		IV	N
093	Stalfelt P. 2010. <i>Mała książka o miłości</i> , przeł. B. Gawryluk, Warszawa: Czarna Owca	szw.	II	L

094	Stompor E. 2010. <i>Dojrzewanie dziewcząt od A do Z</i> , rys. K. Tużyłak, Toruń: Literat		IV	N
095	Stoppard M. 1995. <i>Poradnik dla każdej dziewczyny. Wszystko o dorastaniu, zdrowiu, pielęgnacji ciała, problemach w domu i szkole</i> , przeł. J. Jannasz, Warszawa: Muza	ang.	IV	L
096	Strmeňová J. 1973. <i>Czy przyniósł mnie bocian?</i> , il. J. Pavličková, przeł. H. Kostyrko, Warszawa: Nasza Księgarnia	czeski	II	N
097	Strmeňová J. 1987. <i>Na progu dojrzałości</i> , przeł. M. Garbarczyk, Warszawa: Nasza Księgarnia	czeski	IV	UK
098	Verdoux Ch., J. Cohen, J. Kahn-Nathan, G. Tordjman. 1991. <i>Encyklopedia wychowania seksualnego. 10–13 lat</i> , il. R. B. Koch, M. Laurent, przeł. A. Matuszewska, Warszawa: BGW	fr.	III	UL
099	Verdoux Ch., J. Cohen, J. Kahn-Nathan, G. Tordjman. 1991. <i>Encyklopedia wychowania seksualnego. 7–9 lat</i> , il. P. Daure, przeł. A. Matuszewska, Warszawa: BGW	fr.	II	UL
100	Verdoux Ch., J. Cohen, J. Kahn-Nathan, G. Tordjman. 1991. <i>Encyklopedia wychowania seksualnego dla nastolatków</i> , il. R. B. Koch, przeł. A. Matuszewska, Warszawa: BGW	fr.	IV	UL
101	Westheimer R., Krawetz N. 1997. <i>Pierwsza miłość</i> , przeł. z ang. B. Kowalska, Warszawa: Al fine	ang.	IV	UL
102	Westheimer R.K. 1998. <i>Skąd się biorą dzieci. O tym i o innych sprawach rozmawia z dziećmi doktor Ruth</i> , il. D. De Groat, przeł. H. Jankowska, Warszawa: Świat Książki	ang.	III	UL
103	Weston C. 2002. <i>Tematy tylko dla dziewcząt</i> , przeł. J. Figlewska, Warszawa: Diogenes	ang.	IV	UL

Poz.	Opis	Język oryginalny	Wiek czytelnika	Profil ideologiczny
104	Winston R.M.L. 2018. <i>Dorastanie, jakie to proste</i> , przeł. A. Wincorek, Warszawa: Arkady	ang.	III	UL
105	Wołochowicz M. 2010. <i>Porozmawiaj ze mną. Rozmowy z dziećmi o seksualności</i> , Kraków: Esprit		III	K
106	Wołochowicz M. i P. 2011. <i>Skąd się biorą dzieci? O płodności dla młodzieży</i> , Częstochowa: Pomoc – Wydawnictwo Misjonarzy Krwi Chrystusa		IV	K
107	Zawiślak A. 2010. <i>Dzidzius w brzuszku, czyli skąd się biorą dzieci? Książeczka uświadamiająca dla dzieci do czytania z rodzicami, dziadkami, opiekunami i wychowawcami</i> , il. A. Filipowska, b.m.: Anna Zawiślak		I	N
108	Zdann M. 1984. <i>My – jak powstaje życie</i> , oprac. graf. M. Maryniak, P. Bogusławski, Warszawa: PZWL		II	N
109	Zdann M. 1984. <i>My – skąd się biorą dzieci</i> , oprac. graf. M. Maryniak, P. Bogusławski, Warszawa: PZWL		I	N
110	Zep, H. Bruller. 2008. <i>Przewodnik dla seksolatków</i> , przeł. M. Nesteruk, Warszawa: Egmont Polska	fr.	III	L
111	Zimmermann F. 1998. <i>Nastolatki – trudne pytania</i> , Wrocław: Astrum.	niem.	IV	UK

- a) Książka przedstawia wybrane aspekty życia seksualnego z dwóch perspektyw, konserwatywnej i liberalnej. Na wykresach 3–5 została ona oznaczona jako mieszana. Zob. też przypis 9.
- b) Na potrzeby obliczeń książka ta została zakwalifikowana do poziomu I.
- c) Przekład pośredni z języka niemieckiego (data wydania przekładu niem. 1992).
- d) W 2015 roku autorka (narodowości izraelskiej, pochodzenia polsko-żydowskiego) wydała dwie wersje książki: polską i hebrajską. Być może polska wersja jest auto-przekładem wersji hebrajskiej.
- e) Książki Jaczewskiego zostały zakwalifikowane do kategorii neutralnej ze względu na medyczne podejście do przedstawianej problematyki, chociaż homoseksualizm był w nich prezentowany jako odstępstwo od normy (dewiacja, zboczenie).
- f) Każda z czterech części książki jest adresowana do innej grupy wiekowej.